

A HELYESÍRÁS KÖRÜL

VAN-E... lehetséges-e helyesírás? Az írás története — melynek mérföldkövei nem századok, hanem évezredek — azt vallja, hogy az élő beszédnek jelképes ábrákba való öltöztetése, a hallható és a pillanattal elenyésző hangnak látható és időben maradandó képekben való megrögzítése mindenkor legnehezebb feladata s egyik főtörekvése volt az emberi művelődés egész folyamatának; ez a törekvés azonban mind e mai napig csak megközelítette, de tökéletesen el nem érte célját.

Az írás történetét régebben egyszerű folyamatnak *képzelték*: eszerint legősibb a képírás, midőn az akár gondos részletességgel, akár vázlatosan, de jellemzően rajzolt kép a megnevezésére szolgáló szót is jelentette, például a hal képe a hal szót, a kéz képe a kéz szót. Ezután következett volna a fogalomírás, mikor a kép lényeges vonásaiból egyszerűsödött jel ábrázolta a fogalmat (ideographia). Ezt aztán felváltotta a szótagírás, rendszerint a kép- és fogalomírás által képviselt fogalom szavának első tagja; végül a szónak egyes hangokká való elemzése útján a hangírás, melynek egyes jelei, a betűk, származásukban esetleg visszavihetők a képírásra, különben pedig teljesen elváltozott, sőt önkényes jelei a hangoknak. A fejlődés tehát: kép-, fogalom-, szótag- és hangírás volna.

Az írás történetének tüzetesebb ismerete azonban nem mutatja ilyen egyszerűnek a fejlődést, minthogy már a számunkra hozzáférhető legrégebb emlékekben, például a több évezredes egyiptomi írásban az előbb említett fokozatok máris vegyesen és együtt fordulnak elő, például a tiszta képírással a hangírás, a szintén ősrégi kínaiakban a fogalomírás és a szótagírás. Sőt vannak olyan, szinte máig megmaradt írásfajok, melyek sem előző, sem következő fokozatot nem ismernek, mint például a csomóírás (Dél-Amerikában s a régebb Kínában), melyben zsinórokra göbözött csomók szolgálnak a közlés jeléül, holott semmiféle való tárgy képét nem keltik a léleekben.

Ősi maradványként — nem történeti, hanem lélektani értelemben — mái életünkben is szerte virágozik a képírás. Egy pillantás utcáink cégtábláira tanúságot tesz róla: ahol dohánylevél van festve a táblára, ott dohányt kapni, a pecsétes levél postát jelent; a falragaszok ríktó, szembeszökő képei voltaképp az írás bizonyos nemét mutatják. Menetrendjeinkben a hajó, autó kis rajza, pohár, keresztbetett kés-villa, a régi lovas- és kocsiposta idejéből megmaradt postakürt, mind írásként szólnak hozzánk. A mai életben olyan fontos gyorsírás ritkán ír betűt, hanem betűkapcsolatokat, önkényesen megállapított szójeleket, való-

ságos ideogrammok. A térképeken világszerte közmegegyezéssel megállapított jelek ábrázolják a föld felszínének alakulatait és tárgyait. Jókai A jövő század regényében (II. 27) közel kétszáz jeltől álló világírást szerkeszt a csillagászatban, térképeken s másutt használt ábrák-ból, melyeknek nemzetközileg állandó értelmük és értékük van.

Szóval az újkor is célszerűnek tartja, sőt hihetetlen nagy mértékben fejlesztette is az írásfejlődés régebbi fokozatait; tehát sem az ismert régiségben, sem a legújabb időkben nem válnak el a beszéd látható megrögzítésének módjai.

Mindazáltal, mint legcélszerűbb mód, a szellemi s a gyakorlati élet hatalmas eszköze, a hangnak betűvel való ábrázolása, a hangírás, sajátképpen betűírás lett. (A köztudat rendszerint összeveti a hallható hangot a látható betűvel, s így beszél: „Az én kis fiam még nem tudja kimondani a k betűt s helyette t betűt mond.“)

A betűírás alapelve az, hogy minden egyes beszédhangnak egyetlenegy külön betű-jele legyen, úgyhogy minden betűnek csak egyetlenegy beszédhang feleljen meg; igazi helyesírás tehát voltaképpen az volna, amely ezt az elvet teljesen megvalósítaná. De épp ennek az egyszerűnek látszó elvnek valóra váltása okozza a gyakorlatban a legtöbb bonyodalmat.

Az első nehézség a folyó beszédnek, vagy a folyó beszéd legkisebb egységének: a szónak, hangokra való elemzése. A legkevesebb, iskolában írást tanult ember sem tudja ezt a műveletet elvégezni. Ehhez már valóságos tudományos képzettség kell.

Aki — a szó komolyabb értelmében — beszélni és írni szokott, tapasztalhatta, hogy a lelki tartalom közlésére, minden értelmi és érzelmi árnyalat kifejezésére, gyakran milyen szegény, mennyire elégtelen a nyelv. Ugyanez az elégtelenség van meg a hangok jelölésében is. Az élő beszédben az egymás után ejtett hangok egymásnak színezésére hatással vannak s ezt a szokott írás nem jelöli meg. A hanem szóban más n hangot ejtünk, mint a hangos szóban; a kút k-ja más, mint a ki szóé; az akár a-ja, mint az almá-é. Valójában sokkal több a beszédhang, mint a gyakorlatban meglévő betűk száma. Minden betű voltaképpen csak összefoglaló jel több hasonló hang átlaga számára. A gyakorlatban használt betű továbbá nemhogy csupán egy kisebb hangcsoport átlagát tudja érzékeltetni, hanem sok olyan sajátságot sem tud megjelölni, amely az élő beszédet éppen élővé teszi: sem a nyomatékor, mely szerint súlyosabb vagy gyengébb az ejtés, sem a hanglejtést, mely az ejtés magasságbeli különbségét, a beszéd dallamát jelenti. Milyen más a határozott tagadással mondott kurta: nem!, mint a kérdő: nem?,, vagy a kényesen nyafogó, szinte kottára szedhető cikornyával ejtett: nem?! Ezek is olyan körülmények, melyek akadályai lehetnek a beszédnek helyes betűbe való foglalásának, mert az a néhány írásjel, mely a betűk kiegészítője, mind kevés erre.

Ez első, csoportos nehézséghez járul egy második, nem kisebb. Kinek a beszédét vegyük irányadónak az írásban? Mert nincsen két ember, aki szavait tökéletes azonossággal ejtené; sőt egy s ugyanaz az ember sem ejti a hangokat mindig azonosan. Az emberek beszédét a hangszín különbözőzeti meg egymástól — ezért ismerünk rá valakinek

a hangjára, ha nem látjuk is —; egy embernek ejtését is módosítja a beszédet kísérő hangulat, érzelmi velejáró; változik az ejtés a korról is, más a gyermek, más a felnőtt, más az öreg korában, mivel a hangképző szervek is változnak: erősödnek, petyhüdnek. De a legnagyobb különbség még ezenfelül az, hogy más-más földrajzi területen, hol finomabb, hol erősebb eltérések vannak, nemcsak a falusi, hanem a városi lakosság nyelvében is; ezek a tájéjtések, nyelvjárások. Mármint hogyan írja az a debreceni gyerek az iskolában ezt a szót: l ó, mikor ez náluk: l ú; a Rába-vidéki a gólyát, mikor az ott góllá, az Alföldön gója; az alma hol a a m a, hol a j m a, meg u ó m a, auma, óma; Szögedébe a gyerök, a dunántúli gyerek, a hajdúsági gyerek?

Ezért választja minden nyelv írása alapjául a művelteknek ejtését, amely nem táj szólás a tájszólások közt, hanem fölöttük áll; amelyben kiegyenlítődnek az egymástól különböző beszédárnyalatok eltérései, amelyet írásba foglalt szabályokkal lehet irányítani.

Ámde itt új akadályok állanak az írás útjába, melyeket más kapcsolatok már fentebb is említettünk. Hogyan kövesse a betű a beszédet? Legtermészetesebb volna, ha minden hangnak megvolna a maga külön jele. Van is ilyen írás, a hangokat pontosan jelölő fonetikus írás, csak hogy ez olyan finoman *fejlett és* iskolázott hallást kíván, mint a jó zenészé, aki egy nyolcad, sőt csekélyebb töredéknyi eltérést is felfog. Az ilyen írásnak csak a képzett szaknyelvtanész veheti hasznát; az átlagos gyakorlat számára ez legyőzhetetlen nehézséget jelentene.

Nem csekélyebb nehézséget jelent az a körülmény, hogy az élő beszéd az idők folyamán folyton-folyvást változik; egy emberöltőben alig észrevehetően, századok alatt azonban mind erősebben. A jelekben rögzített írás ezeket a változásokat csak igen lassan követi, el is marad mögöttük, úgyhogy az írás voltaképp az élő beszédnek egy régibb hangállapotát tünteti fel. Az ilyen írást történeti helyesírásnak nevezzük, amilyen a francia, meg az angol. Ebben egy-egy szó leírt jelei a beszédnek rég elmúlt, történeti korszakát mutatják s még igazabban csak jelképes ábrázolásai a mai ejtésnek. Ezért van a franciában, meg az angolban annyi úgynevezett néma betű és betűcsoport, melyet ma már nem ejtenek. Ennek az írásnak megtanulása évek munkája, mert ugyanegy jelnek más-más hangértéke van. A francia r o i betűcsoportot r 0 ának kell ejteni, a femme-t fámm-nak; az angol i betű majd i (ink ténta, ejtsd i n k), majd ej (idle haszontalan, ejtsd e j d l), majd ö (b i r d madár, ejtsd b ö ö d).

A MAGYAR HELYESÍRÁS hasonlíthatatlanul könnyebb a legtöbb más nyelvénél, mivel majdnem minden hangnak megvan a maga külön jele, s egy régibb hangállapot jelzésének csak egyes nyomai maradtak. Mikor Géza és Szent István a magyarságot beleiktatta az európai nemzetek sorába, ősi műveltségének igen sok elemét fel kellett cserélnie a nyugatiakkal. Így, a még ma sem teljesen tisztázott, valószínűleg ótörök eredetű ősmagyar írást a latin írás jegyeivel. Minthogy a latin betűk nem voltak elégségesek a hangokban gazdagabb magyar beszéd elemeinek rögzítésére, betűk összetételével (zs, gy, cs), megkülönböz-

tető jelek felrakásával (á, í, ö) kellett segíteni. Csakhogy a pogány magyarok tanítói a legkülönfélébb nemzetű és műveltségi körökből kerültek ki: olasz, német, francia, délnyugati és északnyugati szláv világi papok és szerzetesek. Mindegyik a maga nyelvének jeleivel próbálta kifejezni a fülének idegen magyar hangokat. Így aztán nagy tarkaságot mutatnak régi írásbeli emlékeink. Ennek maradványai ma is megvannak régi családneveinkben, melyek megtartották írásmódjukat: Thewrewk (Török), Guary (Góri), Cházár (Császár), Dessewffy (Dezsőfi); ez tehát valóban történeti helyesírás, mint az angolé, franciáé. Régi kolostoraink, hivatalos kancelláriáink majd mindegyikének saját írásmódja volt; így a világi embereknek is (ha tudtak írni). Ez a tarkaság a XVI., XVII. században, a nyomtatás és iskolázás általánosodásával egyre csökken s olyan nagygyakorlatú tolforgatók, mint Pázmány Péter, Szenei Molnár Albert, műveikben már következetes egyöntetűségekre törekednek; az egyéneken túlterjedő egységes eljárás azonban nem tudott megállapodni. Mikor a XVIII. század végén az erős nemzeti élet megújodik s mérföldes lépésekkel igyekszik pótolni a mostoha századok mulasztását, a helyesírás kérdése is mindjobban előtérbe kerül s tudós férfiak erős harcokat vívnak miatta. Többek közt Verseyhy azt vallotta helyesnek, ha úgy írjuk, ahogy a szó hangzik, tehát attya, annya, ággyá, láttya; míg Révai azt követelte, hogy az írás tüntesse föl a szó származását s különböztesse meg a tövet, alapszót a képzőtől, ragtól, tehát a t y j a, a n y j a, a d j a, látja. Ebből lett az ypszionista-jottista tollharc, mely látszólag semmiségekért folyt, valójában pedig igen mély elvi: a fonetikai s az etimológiai írás ellentétét rejtette. Az ingadozó bizonytalanságot érezte a tudomány, az irodalom, a művelt közönség s alig van könyv ez időben, mely ne hangoztatná az egyéni önkény felett álló rendező tekintélynek, egy intézménynek, azaz egy tudós társaságnak, akadémiának szükségét, melynek egyik fontos feladata lesz a helyesírás egységét megteremteni. Ez meg is történt, mikor a Magyar Tudós Társaság, utóbbi nevén Magyar Tudományos Akadémia mindjárt működése legelején, 1832-ben, egyelőre a maga „különös használatára“ megállapította a helyesírás elveit és szabályait. A szabályok megállapításában legnagyobb része volt Toldy Ferencnek és Czuczor Gergelynek, megfogalmazta pedig őket nem kisebb ember, mint Vörösmarty. Vezérelvül Révai felfogását vették: hogy a művelt kiejtés mellett a szó származtatása irányadó az írásban. Tehát a ragozásban s a képzésben az élénken érzett alapszó és tö mindig megtartja a maga írott alakját, habár az ejtésben módosul is a végső hang; például fog-: fogok, fogjak, fogtam, foghat (nem pedig: foktam, fokhat; — köz-: közös, község (nem pedig: kösség); — egész-: egészen, egészség (nem pedig:egésség); — lát-.-látok, láttam, látja (nem pedig: l á ll y a); — a d-: a d o k, a d n é k, adhat, adja, adtam (nem pedig: athat, ággyá, attam).

A M. T. Akadémia valóban egységet is teremtett a helyesírás terén; az irodalom és az iskola belevitte szabályait a köztudatba, az élet pedig készséggel követte az Akadémia tekintélyét.

Természetes, hogy idővel az első szabályzat némiképpen elavult.

Szükségesnek látszottak bizonyos egyszerűsítések, főleg írásjelek elhagyása, összetartozó szavak egybeírása, meghonosodott idegen szavak magyaros írása. Ezek körül az ötvenes évek óta minden évtizedben felújultak a viták, természetesen az Akadémián belül. Mutakoztak olykor szélsőséges irányzatok is, melyek félrevetve Révait s túlmenve Verseghyn, a fonetika elveit gyökeresen érvényesíteni akarták; de egyelőre a tartózkodóbb nézetek győztek. Leghevesebbekké váltak e viták a kilencvenes években, mikor a legilletékesebb tényező, a Nyelvtudományi Bizottság gyökeresebb egyszerűsítéseket terjesztett az I. osztály és az összes ülés elé, ámde sikertelenül s így 1901-ben fogalmazásában új, elveiben azonban nagyjában a régi szabályzat került kiadásra. Simónyi Zsigmond most az ügyet kivitte az Akadémia falai közül s kieszközölte, hogy az akkori közoktatásügyi miniszter, már most az ő, Simonyi fogalmazásában kiadja az ú. n. iskolai helyesírást, 1903-ban.

Bár a szaknyelvészekből már régóta sürgetett módosítások és egyszerűsítések ily módon az iskola útján érvényre jutottak, a helyesírás dolgában egyedül illetékes bírónak, aki az elméletnek s a gyakorlatnak ellentéteit az egyéni önkény fölött kiegyenlíti, a M. T. Akadémiának megkerülése semmiképpen nem volt szerencsés és ildomos eljárás; akik akkoriban beleláttak a dolgok színe mögé, tudják, hogy e lépésnek nem annyira tudományos, mint inkább személyes okai voltak. E lépés sajnálatos meghasonlást idézett elő, mely a helyesíráson túl is éreztetette bomlasztó hatását. Sokan nem tudták, hogy a két helyesírás közül melyikhez tartásuk magukat; akárhányan egyiket sem tartották kötelezőnek s a maguk kénye-kedve szerint írtak. Volt is sok panasz, különösen a hivatalokban, hol az írás nem egységes volta még jogi zavarokat is okozott.

Ezért az Akadémia szükségesnek látta, hogy a helyesírás kérdését újra napirendre tűzze. A Helyesírási Bizottság s az I. osztály megint előterjesztette a kilencvenes években már helyeseknek talált egyszerűsítéseket, melyek az iskolai helyesírás útján máris a köztudatba kerültek. Ali. és a III. osztály ellenállása ismét kétségessé tette a javítások sorsát; ekkor elnökének javaslatára a Helyesírási Bizottság egy indítvánnyal lépett az 1922 május 22-i összes ülés elé, melyben rövidesen a bizottság javaslatának általánosságban való elfogadását s a még szükségesnek bizonyult módosításoknak végrehajtásával a Helyesírási Bizottság megbízását kérte. Ez meg is történt. A vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig 1922 okt. 11-én, 4250 elnöki szám alatt kelt rendeletével megszüntette az 1903-i iskolai helyesírás érvényességét, s az Akadémia új szabályzatát valamennyi iskolára kötelezővé tette. Ezzel egy csapásra megszűntek a viták s megvalósult egy századnál hosszabb időnek várvavárt törekvése: az egységes helyesírás.

DE ÍME, hét év elmúltával, a lefolyt 1929. esztendő vége felé, egy csinos kiállítású könyv jelent meg ezzel a megtévesztő felírással: „Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai”, szerkeszti dr. Balassa József, a Magyar Nyelvőr szerkesztője, aki az előszavak szerint megbízatását előbb Az Est-lapok szerkesztőségétől, majd a Budapesti korrektorok és revizorok körétől kapta. Mindenekelőtt joggal kér-

dezhetjük, mi címen adhattak a nevezett tényezők ilyenféle megbízást? — mi címen nevezte el a szerkesztő a maga könyvét „Egységes“ Helyesírásnak, holott ez már megvan 1922 óta a M. T. Akadémia kiadásában a vallás- és közoktatásügyi miniszter megerősítésével? S ha e szabályzatnak nincs is mindenkire nézve törvényerejű kötelezősége, annál inkább illik ezt mindenkinek követnie, aki e nemzet fiának tartja magát. A szerkesztő az előszóban ezt a jogos kifogást ezzel az öntudatos mondattal akarja megelőzni: „Az egységes helyesírás megalkotását mi nem a tudós testületek feladatának tekintjük, hanem a gyakorlat embe-rétől várjuk.“ A szerkesztő, mint a nyelvtörténetben jártas ember, nagyon jól tudja, hogy az az idő rég elmúlt, mikor a gyakorlat embere: a szedő és a nyomdász a helyesírás kérdéseivel törődhetett, amikor a XVI—XVII. században író, szedő, nyomdász és elárusító gyakran egyugyanazon ember volt; ma ezek a munkaágak sokkal inkább eltávolodtak egymástól, semhogy egymás feladatait megoldhatnák. A szerkesztő kijelenti, hogy ez az új szabályzat: „alapelveiben teljesen meg-egyezik az akadémiai helyesírással. A különbség csak az, hogy ahol az akadémiai helyesírás két vagy több alakot enged meg, itt csak egy alakot fogadtunk el, tehát ebben a tekintetben megszüntetjük az ingadozást“. Ebből nyilvánvaló, hogy a szerkesztő fölösleges és szükségtelen munkát végzett; arra pedig, hogy az Akadémiától megengedett több alak közül saját önkénye szerint egyet, mint egyedül helyeset kiválasszon, teljesen illetéktelen. Igen furcsán hangzanak az idézett mondatokban az önhatalmú „fogadtuk el“ és „megszüntettük“ szavak.

Aki a politika és irodalom összefüggéseit ismeri, nyomban meg-érti, mért kellett az új Egységes Helyesírásnak megszerkesztődni; mért kellett azt Az Est-lapok s a Korrektorok és Revizorok Körének sővénye mögül a közélet tavába dobni? Hiszen az új akadémiai helyes-írás a maga terén a nemzeti egység egyik jelképének tekinthető. Ez az új Egységes Helyesírás újra kaput tár az egyéni önkénynek, feljogosít mindenkit, hogy ezzel az eszközzel is bontsa, ami bontható. A könyv tudományos érdeme — részletesség, teljességre való törekvés — e szempontból mellékes, hisz ami az anyag bőségén kívül benne jó, az az akadémiai helyesírásból való; ami eltérés benne, az vagy lényegtelen, vagy kicsinyes bosszantásra van szánva (mint a fonétikus ucca, a hivatalos szabály hagyományos ut c á j a helyett). Be nem vallott, de kiütköző szándéka az, hogy az 1922-ben, nagy küzdelmek után elért helyesírási egységet felborítsa s a hozzá nem értő s ezért vezetésre szoruló nagyközönséget zavarba ejtse. Éppen ezért ennek a könyvnek megszerkesztése nem volt jó munka.

TOLNAI VILMOS